

آثار میدان نقش جهان (امام اصفهان)

آثار میدان نقش جهان (امام اصفهان)

دکتر اصغر منتظری التائمه
زهرا حافظ فرقان

سرشناسه	:	منتظرالقائم، اصغر، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور	:	تبیین معانی نمادین عناصر معماری اسلامی عصر صفوی: آثار میدان نقش جهان (امام) اصفهان/ اصغر منتظرالقائم، زهرا حافظفرقان.
مشخصات نشر	:	تهران: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	:	۴۷۴ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۰۰۹-۶۵-۹
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبیا
موضوع	:	معماری صفوی -- ایران -- اصفهان
موضوع	:	Architecture, Safavid -- Iran -- Esfahan
موضوع	:	هنر اسلامی -- ایران -- اصفهان
موضوع	:	Islamic art -- Iran -- Esfahan
موضوع	:	مسجدها -- ایران -- اصفهان
موضوع	:	-- Iran -- Esfahan Mosques
موضوع	:	ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۴۸۱ ق.
موضوع	:	Iran -- History -- Safavids, ۱۵۰۲ - ۱۷۳۶
موضوع	:	اصفهان -- آثار تاریخی
موضوع	:	Esfahan (Iran) -- Antiquities
موضوع	:	میدان نقش جهان (اصفهان)
موضوع	:	Naqsh Jahan Square (Esfahan, Iran)
شناسه افزوده	:	اصغر قائم، زهرا، ۱۳۶۶ -
شناسه افزوده	:	موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران
شناسه افزوده	:	Muassasah-i Pizhuhishi-i Hikmat va Falsafah -- Iran
رده بندی کنگره	:	NA۱۲۰۷/م ۸۱۱
رده بندی دیویی	:	۷۱۰/۵۹
شماره کتابشناسی ملی	:	۴۱۰۳۷۰۸

تبیین مبانی نمادین عناصر معماری اسلامی عصر صفوی

(آثار میدان نقش جهان (امام) اصفهان)

دکتر اصغر منتظرالقائم

زهرا حافظ فرقان

ناشر: موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۳۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۰۹-۶۵-۹

چاپخانه: مؤسسه بوستان کتاب ۵-۳۶۶۶۱۱۱۴-۳۵

حق چاپ و نشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان نوفل لوشاتو، کوچه شهید آراکلیان، شماره ۴

تلفن: ۶۶۴۰۵۴۴۵؛ نمابر: ۶۶۹۵۳۳۴۲

اصفهان، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دبیر خانه دائمی همایش مکتب فلسفی اصفهان ۳۷۹۳۳۰۹۷ - ۳۱

فهرست عناوین

۱۹	مقدمه
۲۵	پیشگفتار

فصل اول: کلیات

۳۱	پیشینه تحقیق
۳۳	معرفی و نقد منابع
۳۴	تاریخ‌های سلسله ای
۳۴	وقایع السنین و الاعوام
۳۵	قصص الخاقانی
۳۷	سفرنامه‌ها
۳۷	سفرنامه شاردن
۳۹	سفرنامه دلاواله
۴۰	در دربار شاهنشاه ایران
۴۱	منابع تحقیقاتی
۴۱	گنجینه آثار تاریخی
۴۲	اصفهان تصویر بهشت
۴۵	هنر اسلامی زبان و بیان
۴۶	تصویر و تجسم عرفان در هنرهای اسلامی
۴۷	حسن وحدت

فصل دوم: شکل‌گیری معماری اسلامی در اصفهان

۵۳	منشاء معماری اسلامی
۵۹	شکل‌گیری معماری اسلامی در اصفهان
۵۹	ورود اسلام به اصفهان
۶۱	معماری اصفهان در زمان آل بویه
۶۲	معماری اصفهان در دوره‌ی سلجوقیان
۶۷	معماری اصفهان در دوره‌ی ایلخانان
۶۹	معماری اصفهان در دوره‌ی تیموریان
۷۱	معماری اصفهان در دوره‌ی صفویان
۷۳	ویژگی‌های معماری عصر صفوی
۷۵	پیدایش مکتب معماری اصفهان در دوره‌ی صفویه
۷۸	کاستی‌های سبک معماری صفوی

فصل سوم: بررسی تاریخ‌ساز آثار میدان نقش جهان اصفهان

۸۱	میدان نقش جهان
۸۶	وجه تسمیه نام نقش جهان
۸۷	تاریخ ساخت میدان
۸۸	غرفه‌های اطراف میدان
۹۲	ورودی‌های میدان
۹۳	شکل ظاهری میدان
۹۵	آثاری در میدان که اکنون جز نام اثری از آنان بر جای نمانده
۹۸	مسجد جامع عباسی
۱۰۰	تاریخچه ساخت مسجد جامع عباسی
۱۰۴	جلوخان و سردر مسجد
۱۰۶	چرخش ۴۵ درجه مسجد به سوی قبله
۱۰۷	صحن مسجد
۱۰۹	گنبد خانه و ایوان جنوبی مسجد
۱۱۱	ایوان‌های شرقی، غربی و شمالی
۱۱۲	مدارس پیوسته به مسجد

- ۱۱۳ مدرسه سلیمانیه
- ۱۱۳ سنگ شاخص یا سنگ آفتاب نما
- ۱۱۴ مدرسه ناصری
- ۱۱۵ مسجد شیخ لطف الله و تاریخ بنای آن
- ۱۱۷ ساختار شکل گیری مسجد
- ۱۱۸ حل مشکل جهت مسجد نسبت به قبله و میدان
- ۱۱۹ جلوخان مسجد
- ۱۲۰ راهرو مسجد
- ۱۲۲ زیرزمین مسجد
- ۱۲۳ ویژگی های مسجد شیخ لطف الله
- ۱۲۴ فضای گنبدخانه
- ۱۲۷ محراب مسجد
- ۱۲۸ تزیینات مسجد
- ۱۳۱ عمارت عالی قاپو
- ۱۳۲ تاریخچه ی ساخت کاخ
- ۱۳۵ وجه تسمیه نام سردر عمارت
- ۱۳۶ ساختار کاخ عالی قاپو
- ۱۳۷ نمای شرقی کاخ عالی قاپو
- ۱۴۰ سردر عظیم کاخ عالی قاپو
- ۱۴۲ طبقات کاخ عالی قاپو
- ۱۴۳ طبقه سوم و تالار زیبای کاخ
- ۱۴۴ طبقه ی ششم و اتاق موسیقی
- ۱۴۶ سه نمای دیگر کاخ
- ۱۴۸ سردر قیصریه
- ۱۴۸ بازار به عنوان یکی از عناصر شهر اسلامی
- ۱۵۱ تاریخچه ی ساخت سردر قیصریه
- ۱۵۱ وجه تسمیه نام بازار
- ۱۵۴ عمارت نقاره خانه
- ۱۵۵ تزیینات و نمای سردر قیصریه
- ۱۵۵ نماد اصفهان بر سردر قیصریه

فصل چهارم: عناصر قرآنی و کتیبه‌های موجود در آثار میدان نقش جهان

- ۱۵۹ هنر کتیبه نگاری
- ۱۶۱ طبقه بندی کتیبه‌های مسجد جامع عباسی بر اساس محتوا
- ۱۶۲ آیات قرآنی
- ۱۶۳ کتیبه‌ی اسپر غربی طرفین درگاه ورودی
- ۱۶۵ کتیبه‌ی نمای خارجی سردر
- ۱۶۶ کتیبه‌ی راه‌های سردر مسجد
- ۱۶۸ کتیبه‌ی اطراف نمای خارجی گنبد بزرگ مسجد
- ۱۶۸ کتیبه‌ی ایوان جنوبی
- ۱۷۰ کتیبه‌ی داخل ایوان شمالی
- ۱۷۱ کتیبه‌ی داخل محراب شرقی چهلستون شرقی
- ۱۷۲ کتیبه‌ی محراب شرقی چهلستون شرقی
- ۱۷۴ کتیبه‌ی ایوان شرقی
- ۱۷۵ کتیبه‌ی محوطه زیر گنبد ایوان شرقی
- ۱۷۶ کتیبه‌ی داخل محراب ایوان شرقی
- ۱۷۸ کتیبه‌ی ایوان غربی
- ۱۸۰ کتیبه‌ی محراب شبستان غربی
- ۱۸۱ کتیبه‌ی داخل محراب شبستان غربی
- ۱۸۲ کتیبه‌ی محراب مدرسه ناصری
- ۱۸۳ کتیبه‌های فضائل و مناقبی
- ۱۸۴ کتیبه‌ی جلوخان مسجد و کتیبه‌ی سردر مدرسه‌ی ناصری
- ۱۸۷ کتیبه‌ی اسپر طرفین شرقی درگاه ورودی
- ۱۸۷ ادامه کتیبه‌ی نمای خارجی سردر مسجد
- ۱۹۰ کتیبه‌ی اطراف محوطه گنبدخانه مسجد
- ۱۹۳ کتیبه‌ی بالای محراب فضای گنبدخانه
- ۱۹۵ کتیبه‌ی محراب غربی چهلستون شرقی
- ۱۹۶ کتیبه‌های محراب شرقی چهلستون شرقی
- ۱۹۸ کتیبه‌ی ایوان شرقی
- ۲۰۰ کتیبه‌ی داخل گنبد ایوان شرقی

- ۲۰۳ کتیبه ایوان غربی
- ۲۰۴ کتیبه فوقانی داخل گنبد غربی
- ۲۰۶ کتیبه محوطه زیر گنبد غربی
- ۲۰۸ کتیبه داخل محراب شبستان ضلع غربی
- ۲۰۹ کتیبه داخل محراب ایوان جنوبی مدرسه ناصری
- ۲۱۰ کتیبه‌های دعایی
- ۲۱۱ دو اسب جانب شرقی و غربی جلوخان مسجد
- ۲۱۳ مناره های سردر بیرونی
- ۲۱۵ راهرو ورودی غربی، نمای خارجی گنبد اصلی، ایوان جنوبی مدرسه ناصری
- ۲۱۹ سردر مدرسه سلیمانیه در دیوارهای ایوان شمالی
- ۲۲۳ اسماء الله و ادله
- ۲۲۶ کادر زیر مناره ورودی
- ۲۲۶ دالان ورودی غربی
- ۲۳۰ ایوان شمالی
- ۲۳۱ مناره‌های داخل مسجد
- ۲۳۱ در ورودی مدرسه سلیمانیه
- ۲۳۳ مدرسه ناصری
- ۲۳۴ کتیبه‌های تاریخی
- ۲۳۴ کتیبه سردر مسجد جامع عباسی
- ۲۳۷ ذیل کتیبه سردر مسجد
- ۲۳۸ کتیبه دیوار غربی فضای جلوخان مسجد
- ۲۳۹ در ورودی
- ۲۴۰ کتیبه دالان ورودی غربی
- ۲۴۰ کتیبه دو طرف ایوان جنوبی
- ۲۴۳ کتیبه نمای خارجی ایوان جنوبی
- ۲۴۴ اطراف گنبد عظیم مسجد
- ۲۴۶ مدخل مدرسه سلیمانیه
- ۲۴۹ سردر مدرسه سلیمانیه
- ۲۵۲ کتیبه‌های مسجد شیخ لطف الله

۲۵۲	آیات قرآن
۲۵۲	کتیبه خارجی گنبد
۲۵۳	کتیبه اطراف گنبد و زیر پنجره ها
۲۵۴	کتیبه‌های چهار گوشه‌ی گنبدخانه
۲۵۴	کتیبه‌های فضائل و مناقبی
۲۵۴	کتیبه فوقانی داخل گنبد
۲۵۷	کتیبه گوشه، جنوب غربی
۲۵۸	کتیبه گوشه، جنوب شرقی
۲۵۹	کتیبه گوشه شمال شرقی
۲۶۰	کتیبه انتهای دو ضلع شرقی و غربی
۲۶۲	کتیبه‌های دعایی
۲۶۲	گردنه‌ی گنبد
۲۶۲	اسماء الهی
۲۶۳	کتیبه‌های تاریخی
۲۶۳	کتیبه سردر ورودی
۲۶۴	کتیبه‌ی بالای در ورودی
۲۶۵	دیگر کتیبه‌های مسجد
۲۶۵	ابتدای دو ضلع شرقی و غربی
۲۶۷	کتیبه بخش شمالی و جنوبی
۲۶۹	کتیبه‌های عمارت عالی قاپو
۲۷۱	کتیبه‌های سردر قیصریه
۲۷۲	جدول کتیبه‌های مسجد جامع عباسی بر اساس محتوا

فصل پنجم: جایگاه هنر و معماری قدسی و تبیین نمادهای میدان، سردر قیصریه و عمارت عالی قاپو

۲۸۱	ظاهر و باطن در معماری اسلامی
۲۸۳	پیام معنوی معماری اسلامی
۲۸۵	جایگاه مفاهیم سمبلیک و معنوی در معماری اسلامی
۲۸۷	پیوند مفاهیم دینی با هنر و معماری اسلامی
۲۹۰	تعریف نماد و ویژگی‌های آن
۲۹۲	ساختار نمادین میدان نقش جهان
۲۹۵	تأثیر مستقیم اسفهان بر مفاهیم نمادین میدان
۲۹۷	ادراک فضایی میدان
۳۰۰	هماهنگی دنیا و آخرت در ساختار میدان
۳۰۷	دویست غرفه‌ی نمادین
۳۰۹	جنبه‌ی نمادین کاخ عالی قاپو
۳۱۰	ارتفاع
۳۱۱	سهم آسمان و زمین
۳۱۱	حجم خالص
۳۱۲	برون‌گرایی
۳۱۲	حجم پیش‌آمده
۳۱۳	ارتباط با پیرامون
۳۱۴	تزئینات تالار طبقه سوم نمادی از بهشت
۳۱۵	نماد اسفهان بر سردر قیصریه
۳۱۶	انسان نمودی از جهان و عالم صغیر
۳۱۶	شیر نماد معاد و رستاخیز
۳۱۷	ازدها نماد نفس اماره و نیروهای شر
۳۱۸	تیر و کمان نماد مبارزه با نفس
۳۱۸	خورشید نشانه‌ی نور الهی در آسمان‌ها و زمین
۳۲۰	آیا تصویر سردر قیصریه با برج قوس کاملاً مطابقت دارد؟

فصل ششم: مسجد جامع عباسی و مسجد شیخ لطف الله مظهري از عالم لاهوت و دربرگیرنده‌ی مهم‌ترین نمادها

- ۳۲۵ مسجد اصلی‌ترین پایگاه شکل‌گیری مفاهیم نمادین
- ۳۲۶ تجلی تصویر بهشت و عالم مثال در مسجد جامع عباسی
- ۳۲۸ جلوخان مسجد جامع عباسی و تجلی مظاهر امامت در عناصر آن
- ۳۲۹ «پنجه»؛ نمادی از مظلومیت شیعه و نمادی از عاشورا
- ۳۳۱ نمود آب در ورودی مسجد جامع عباسی و جایگاه آب در باورها
- ۳۳۳ بهشت و تصویر آب در قرآن
- ۳۳۴ آب نماد امام و ولایت
- ۳۳۶ آب نماد آینه
- ۳۳۷ عینیت تصویر در آینه مانند تجلی وجود خدا در عالم هستی
- ۳۳۷ آینه قائم به شخص ناظر هم‌زمان عالم به خدا
- ۳۳۸ هستی محض (خدا) در کنار نیستی (عالم هستی)
- ۳۳۹ وحدت در کثرت در عین کثرت در وحدت
- ۳۴۰ آینه تمثیلی از عالم خیال
- ۳۴۱ عالم، آینه حق و حق، آینه انسان کامل
- ۳۴۱ «آب»؛ نماد عالم مثال (عالم برزخ) و دروازه ورود به بهشت
- ۳۴۳ «طاووس»؛ نماد حضرت مهدی (عج) و نماد ابدیت
- ۳۴۶ نماد ریسمان الهی و جایگاه عروج بر درگاه رفیع مسجد
- ۳۴۷ مظهر امامت، در کتیبه‌های بیرونی و درونی گنبد مسجد
- ۳۴۸ مناره مکان نور الهی و نماد قیام در نماز
- ۳۵۱ درگاه ورودی یا پل و دروازه‌ی ورود به بهشت
- ۳۵۳ تأثیر اصل سلسله مراتب مکتب اصفهان بر درگاه مساجد این دوره
- ۳۵۴ الگوپذیری درگاه مسجد از کوه در عالم آفرینش
- ۳۵۶ مقرنس آبشار عالم مثال
- ۳۵۸ هستی مسجد تجلی وحدت در کثرت و کثرت در وحدت
- ۳۶۱ «حیات» نماد و تصویری از باغ بهشت
- ۳۶۴ حوض وسط صحن مظهر پاکی و طهارت

- ۳۶۹ ایوان؛ بزرگراه آفرینش و تمثیلی از چهارباغ بهشت
- ۳۷۱ شکل ساختاری گنبد و فضای گنبدخانه و نمادهای مرتبط به آن
- ۳۷۴ اشکال هندسی و بازتاب نمادین آن در فضای گنبدخانه مسجد
- ۳۷۵ نماد کعبه و تمثیل آن در فضای گنبدخانه مسجد
- ۳۷۶ عدد چهار و ارتباط آن با کعبه
- ۳۷۷ صورت چهارگوش و دایره (فضای گنبدخانه و گنبد)
- ۳۷۹ ساقه گنبد
- ۳۷۹ بازتاب دخت هستی و مفهوم آن در تزیینات مسجد جامع عباسی
- ۳۸۱ اهمیت درخت در باورها
- ۳۸۲ درخت کیهانی یا دخت هستی
- ۳۸۳ درخت طوبی همان دخت هستی در معماری اسلامی
- ۳۸۵ ریشه‌ی درخت سوبی در خانه علی (ع)
- ۳۸۵ تزیینات گنبد؛ مظهر درخت زندگی یا درخت طوبی
- ۳۸۸ عدد هفت و مفهوم آن در گنبدخانه مسجد
- ۳۹۰ «شمسه» مظهري از ذات الهی و نور محمدی در گنبد مسجد
- ۳۹۲ معنای انسان کامل در گنبد مسجد جامع عباسی
- ۳۹۳ نماد درخت سرو و تصویر آن در تزیینات مسجد
- ۳۹۵ محراب
- ۳۹۸ منبر
- ۳۹۹ عناصر نمادین در مسجد شیخ لطف الله
- ۳۹۹ محل قرارگیری مسجد
- ۴۰۰ الگوپذیری مسجد از بهشت
- ۴۰۰ جلوخان مسجد
- ۴۰۲ ورودی و دالان مسجد
- ۴۰۴ منازل اهل صدق در مسجد شیخ لطف الله
- ۴۰۴ منزل زهد
- ۴۰۴ منزل خوف
- ۴۰۵ شوق به بهشت
- ۴۰۶ عشق به الله

- ۴۰۷ فضای گنبدخانه‌ی مسجد شیخ لطف الله
- ۴۰۸ کف گنبدخانه
- ۴۰۹ فرشتگان حامل بنا
- ۴۱۰ شانزده پنجره ساقه گنبد مسجد
- ۴۱۱ تزئینات گنبد مسجد شیخ لطف الله
- ۴۱۱ نقش طاووس بر گنبد مسجد
- ۴۱۲ نگاره‌های هفتی شکل گنبد مسجد نمادی از واحدیت
- ۴۱۴ انعکاس سرخ و سبز (سدرۃ المنتهی) در تزئینات گنبد مسجد شیخ لطف الله
- ۴۱۸ شمشه‌ی مسجد نمادی از ظهور کثرت در وحدت و وحدت در کثرت
- ۴۱۹ شمشه نمادی از عدد یک به عنوان سرمنشأ همه‌ی اعداد
- ۴۲۱ سایر مؤلفه‌های نمادین هفتی در مسجد جامع عباسی و.....
- ۴۲۱ نقش رنگ و نور در ساختار نمادین مسجد این میدان
- ۴۲۲ نور و ویژگی نمادین آن
- ۴۲۵ مفهوم نمادین رنگ‌ها و جنبه‌ی روانشناختی آن‌ها
- ۴۲۷ رنگ آبی و آبی لاجوردی
- ۴۲۸ رنگ سبز و فیروزه‌ای
- ۴۲۹ رنگ زرد
- ۴۲۹ رنگ سیاه
- ۴۳۰ رنگ در قرآن
- ۴۳۱ اسلامی بازتابی از نظم طبیعت و تکرار وحدت در کثرت و کثرت در وحدت
- ۴۳۹ نتیجه
- ۴۴۵ پی نوشت
- ۴۵۷ منابع و مأخذ

دین اسلام در تمام آثار تاریخ خود نقش مؤثری در زمینه تمدن و فرهنگ جهان داشته است. هنر و معماری اسلامی در مسیر تمدن اسلامی رشد و شکوفایی پیدا کرد. معماری اسلامی با بهره گیری از مصالح و تصاویر و طرح‌های پیش از اسلام و با افزودن نگرش و مفهومی جدید به آن، به ساخت فرهنگی غنی و شگرا در مدن اسلامی دست یافت. این نقش در ادوار مختلف تاریخ ایران از جمله آل بویه، سلجوقیان، ایخانی، تیموریان و به ویژه در دوره‌ی صفویه به بهترین شکل ظهور یافت. در عصر صفوی هنرهای بیشمار از جمله معماری، نقاشی، خط، تذهیب، قالی بافی، کاشیکاری و... به اوج کمال خود رسید و صاحب مکتب گردید. در این باره مکاتب گوناگونی در این هنر از جمله مکتب اصفهان شکل گرفت که کمتر می‌توان تأثیر آن را در ادوار گذشته و بعد از آن مشاهده کرد.

یکی از دوره‌های اعتلای فرهنگی و درخشش هنر معماری اصفهان، در میان دوره‌های مختلف رشد و شکوفایی این شهر، زمانی است که اصفهان در سال ۱۰۰۶ هجری قمری توسط شاه عباس اول به عنوان پایتخت کشور انتخاب شد. در این دوره با رسمیت یافتن مذهب تشیع به عنوان مذهب رسمی کشور، دوره‌ای ارزشمند از حیات عقلی شیعی به اوج و کمال خود دست یافت و تأثیر اندیشه‌ی شیعه در کنار حکمت فلسفی بر حیات اجتماعی، فرهنگی، هنری، اقتصادی، سیاسی این دوره باعث شکل‌گیری مکاتبی به نام مکتب اصفهان گردید. به دنبال ظهور چنین مکاتبی و شکل‌گیری شهری جدید در کنار شهر قدیمی در دوره‌ی شاه عباس، معماری و شهرسازی این دوره به نهایت اعتلای هنری خود دست یافت و منجر به شکل‌گیری شاهکارهایی عظیم در این دوره گردید.

عصاره‌ی اندیشه فلسفی و عرفانی این عصر در کالبد آثار میدان نقش جهان (امام) قابل مشاهده است. در واقع مفاهیم وحدت و همبستگی عناصر مدیریت سیستمی نظام هستی و عقلانیت و معنویت اسلامی در معماری عصر صفوی، در این میدان ظهور پیدا کرد. نمادها و سمبل‌های دینی و مذهبی در عناصر معماری مساجد و بازار میدان نقش جهان به کار گرفته شد و زبان و بیان این آثار انواری از تالالوی شعاع نورانیت هویت و فرهنگ ایرانی اسلامی را به نمایش گذاشت.

آنچه درباره‌ی این مجموعه قابل توجه است، این است که گذشت ایام کمترین خللی در رسانیدن پیام آفرینندگان این‌یه تاریخی آن وارد ننموده است. معماران مسلمان و شیعی این دوره با کمک دانشمندان و حکمای شایسته برای رساندن پیام معنوی اسلام و بیان حقایق مابعدالطبیعه و عالم معنوی که در پس عالم مادی آدمیان واقع شده است، نمادها بهیشتی را به این جهان برگشت دادند. معماران این مفاهیم را در عناصر معماری هر یک از آثار و در تزیینات و کتیبه‌های بناها جای دادند. علاوه بر این نحوه‌ی قرارگیری هر یک از آثار نیز جالب توجه است و در پشت این انتخاب و نحوه‌ی قرارگیری هدفی خاص نهفته است. بدین معنا که رو کردن به یکی پشت کردن به دیگری را به همراه دارد اگر به بازار رو شود مسجد در پشت سر قرار می‌گیرد و اگر رو به مسجد شود، بازار پشت سر قرار می‌گیرد. همانگونه که نگاه کردن به عالی قاپو پشت کردن به مسجد را و نگرستن به مسجد شیخ لطف الله پشت کردن به کاخ را به همراه دارد.

آنچه در مسجد جامع عباسی و مسجد شیخ لطف الله قابل توجه است مجموعه‌ای از معماری اسلامی به همراه عناصری نمادین و رعایت اصولی بنیادین در تزیینات غنی می‌باشد. این سازه‌ها همواره در پی شناساندن هستی و ارتباط آن با خداوند بوده و هر یک از عناصر به گونه‌ای نمادین از مظاهر و تجلیات آیات و مظاهر باری تعالی به شمار می‌رود.

در حقیقت آب به عنوان مایه‌ی حیات، دروازه تمثیلی از کوه و طاووس به عنوان پرندۀ بهیشتی در کنار عناصری چون ایوان و صحن به عنوان تمثیلی از ارکان نماز و یا شکل کعبه و الگوگیری فضای گنبدخانه همه و همه مظاهری از توجه به اصل عالم هستی و توجه به اصول دین مبین اسلام و ارزش‌های موجود در آن می‌باشند.

علاوه بر آن کاخ عالی قاپو به عنوان یک کاخ سلطنتی مظهری از قدرت با معماری نمادین در ساختار خود جلوه‌ای از شکوه و صلابت دولت صفوی را به نمایش گذاشته و به همراه آن سردر عظیم قیصریه نمادی از فعالیت اقتصادی در کنار دیگر عناصر میدان به ایفای نقش پرداخته و خود

با تصویری نمادین که بر آستانش نهاده شده خودنمایی می‌کند.

این پژوهش برای روشن‌تر شدن این مفاهیم و کاربرد هر یک از آن‌ها در آثار میدان نقش جهان، به تبیین معانی نمادین هر یک از عناصر تشکیل دهنده به همراه تزیینات به کار رفته در آن‌ها می‌پردازد و با بررسی آثار موجود به دنبال بیان نمادهای به کار رفته در عناصر و تزیینات می‌باشد تا تبلور پیام معنوی عرفانی معماری قدسی دوره‌ی صفویه را در مجموعه‌ی نقش جهان نمایان ساخته و تأثیر حکمت اسلامی را بر تمام اجزاء آن روشن نماید.

در پایان می‌توان گفت بررسی نمادهای معماری اسلامی با دیدی متفاوت و به گونه‌ای عقلانی و عرفانی در امتداد فرهنگ و تمدن اسلامی و باورهای دینی، همواره بخش مهمی از معماری اسلامی ایران است که کم‌رنگ‌ترین توجه شده است و در پس این سازه‌های زیبا چیزی که آن را از نسلی به نسل دیگر جاریان داشته است، وجود مفاهیمی ماورایی یک سازه‌ی معماری است و ریشه‌ی آن در باورها و اعتقادات مذهبی مردمان این سرزمین است؛ این نکته‌ای است که همواره و در کنار بررسی ساختاری یک اثر هنری باید مورد توجه قرار گیرد.

با انجام این پژوهش بخشی از معماری اسلامی دوره‌ی صفوی و اندیشه حاکم بر این دوره و تأثیر باورها و حکمت شیعی بر آثار معماری به عنوان بهترین ابزار برای نمایش نمادهای بهشتی به گونه‌ای زمینی، روشن می‌شود و دیدگاهی جدید در باب معماری اسلامی ایران باز خواهد شد. علاوه بر این میراث معنوی معماری اسلامی و ارتباط آن با نظام سیستمی مدیریت هستی تبیین شده و ارتباط تنگاتنگ معماری اسلامی با میراث معنوی اسلامی روشن خواهد شد.

از جمله اهداف کاربردی این پژوهش جدای از بهره‌مندی دانشجویان و دانش‌آموزان پژوهشگران علاقه‌مند به تاریخ تمدن اسلام، تأثیر تبیین معانی نمادین این آثار بر صنعت گردشگری و توجه بیشتر توریسم فرهنگی به عناصر معماری عصر صفوی است که اهمیت پرداختن بدان را دوچندان نموده است؛ علاوه بر این نتیجه‌ی به دست آمده از آن برای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری نیز بسیار مفید به شمار می‌رود و انتظار می‌رود در آینده‌ی نزدیک اصفهان یکی از مراکز مهم جهانگردی دنیا به شمار رفته و آثار ارزنده‌ی آن، چنان که شایسته و بایسته است، به جهانیان معرفی گردد. خوشبختانه امروزه نیز طیف وسیعی از گردشگران خارجی نسبت به گذشته از این شهر تاریخی و شاهکارهای آن دیدن کرده و شاید بتوان از این پژوهش برای رساندن پیام فرهنگی اسلام در پهنه‌ای گسترده از جهان بهره برد.

به نظر می‌رسد بررسی اندیشه و فرهنگ ایران اسلامی در برهه‌ای از تاریخ اسلام در این سرزمین به ویژه زمانی که مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی کشور انتخاب گردید و تأثیر این اندیشه و ترویج آن در قالب آثار هنری و از جمله مهمترین این دستاوردهای هنری، یعنی معماری اسلامی به عنوان بهترین ابزار نمایاندن عقیده حاکم بر کشوری اسلامی و شیعی؛ نکته‌ای است که ضرورت انجام چنین تحقیقی را در قالب معماری اسلامی، به عنوان یکی از ابزارهای رواج اندیشه‌ی شیعی ضروری می‌سازد و پرداختن به آن خالی از لطف نیست. و این جاست که جای تحقیقی با این عنوان را به صورت منسجم و یکپارچه خالی است، لذا ضرورت انجام آن لازم به نظر می‌رسید. در این فرصت را مفتنم شمرده و از تمام کسانی که نگارندگان را در تدوین این اثر راهنمایی و همراهی نموده‌اند، هم‌چنین مساعدت جناب دکتر ناصر جدیدی و دیگر همراهان نهایت تشکر و قدردانی را به عمل آورده‌ام.

جا دارد از زحمات مسئولان هم‌ایش مکتب فلسفی اصفهان به ویژه دبیر علمی آن دانشمند گرانمایه دکتر علی کرباسی زاده اصنامانی تشکر و قدردانی نمایم.

دکتر اصغر منتظرالقائم

زهره حافظ فرقان